

Словник ключових термінів

Абіотичний компонент – неживий компонент природного комплексу (земна кора, атмосфера, вода, ґрунт тощо).

Аласи – термокарстові трав'янисті острівці – котловини серед тайги, іноді з висихаючими озерами.

Аридна денудація – процес руйнування гірських порід і згладжування рельєфу земної поверхні в умовах сухого клімату.

Біом – сукупність видів рослин і тварин, які становлять живе населення природної зони (або регіону). Характеризується певною структурою угруповань, пристосованих до умов середовища.

Біота – сукупність рослин, тварин, грибів і бактерій, які становлять угруповання, що історично склались і поєднані загальною територією. Види, які входять до біоти, можуть не мати прямих екологічних зв'язків.

Біотоп – ділянка суші або водоймища з однорідними абіотичними умовами середовища. Неорганічна складова біогеоценозу.

Біоценоз (з грецьк. життя + загальний) – історично складена сукупність рослин і тварин, які населяють ділянку суші чи водойми з більш-менш однотипними умовами існування (біотоп).

У взаємодії з середовищем існування біоценоз утворює біогеоценоз.

Біоценоз – це динамічна система, що постійно змінюється якісно (видовий склад) і кількісно (чисельність окремих видів).

Сукупність тварин, які населяють біоценоз, виділяють у зооценоз, а рослин – фітоценоз.

Біоценоз поділяють на менші одиниці:

– мероценози – комплекси, що закономірно складаються і залежать від біоценозу в цілому, наприклад, мешканці гнилих дубових пнів у діброві;

– синузії – групи популяцій однієї і тієї ж екобіоморфи.

Для біоценозів характерний поділ організмів по вертикалі (яруси біоценозів).

Розрізняють біоценози:

– насичені – коли зайняті всі екологічні ніші і вселення нового виду без витіснення існуючого в біоценозі неможливе;

– ненасичені – коли вселення нових видів можливе і без знищення компонентів біоценозу.

Біоценози, що склалися без впливу людини, називаються *первинними* (цілина, ліс, болото тощо).

Біоценози, змінені діяльністю людини, називаються *вторинними* (вирубані ліси, осушені болота). Особливу категорію становлять агробіоценози – це певні вторинні комплекси, які свідомо підтримуються і регулюються людиною.

Суть біоценозу визначив у 1852 році вчений К.Ф. Рульє.

Термін "біоценоз" запропонував у 1877 році німецький гідробіолог К. Мебіус. У вітчизняну наукову літературу його ввів гідробіолог С.О. Зернов.

Ботанічний сад і дендрологічний парк – це територія, призначена для вирощування і вивчення різних рослинних організмів і їх угруповань у типових екологічних умовах.

Тут зберігаються колекції живих рослин, ведеться науково-педагогічна робота з ботаніки, рослинництва, селекції, декоративного садівництва, створюється насінний фонд. На території цього рангу забороняється всяка діяльність, що хоч якоюсь мірою загрожує збереженню рослин.

Дизюнкт флористичних районів – знаходження виду рослин у відриві від основного ареалу, площа якого рівняється з площею найменшої одиниці флористичного районування.

Добуни – полігональні степи в районах вічної мерзлоти.

Еколого-ценотична група – група рослин, які подібні за екологією.

Екотоп – комплекс факторів середовища, що впливає на розвиток екосистеми, біогеоценозу.

Експоненціальний зв'язок – залежність одного фактора від іншого.

Евтрофікація – збагачення водного середовища органікою.

Заповідна станція – ділянка різних розмірів, де природа охороняється у більш або менш недоторканому вигляді. До заповідних станцій відносяться ліси, береги річок і морські узбережжя, лісополоси тощо.

Заповідний парк – територія з природною або частково зміненою рослинністю, що знаходиться під охороною держави.

Будучи майже повністю закритими для туризму, заповідні парки мають спеціально відведені території для екскурсії, де люди пересуваються по строго визначеному маршруту. Заповідні парки діляться на ботанічні сади і дендрологічні парки, меморіальні парки, лісопарки, зелені і курортні зони.

Заповідник еталонний (резерват, некерований) – заповідник, де не проводиться ніяких втручань у розвиток природно-територіальних комплексів (поняття, близьке до поняття "біосферний заповідник").

Заповідник міжнародний – заповідник, що створюється на кордоні двох або більше держав або в межах міжнародної акваторії, що не знаходиться під юрисдикцією якоїсь держави. Такий заповідник створюється на основі міжнародної угоди. Хоча, на жаль, така форма заповідників лише обговорюється науковою громадою, але не впроваджена в життя.

Заповідник прикордонний – різновид заповідника міжнародного. Заповідник прикордонний розташований по обидві сторони кордону між державами і створений на основі погодження й угоди між цими державами.

Заповідно-мисливське господарство – територія, де заборонено мисливство на звірів і птахів, але дозволено його господарське використання і регулюється чисельність тварин.

Існують заповідно-мисливські господарства регіонального і місцевого значення. На їх території проводяться біотехнічні заходи, що сприяють відтворенню і збільшенню чисельності цінних мисливських звірів і птахів і їх розселенню по інших районах, вивчаються природні умови місць їх життя, охороняються види рідкісні і зникаючі.

Зникаючі тварини – це ті види, які знаходяться під загрозою зникнення, врятування яких неможливе без здійснення спеціальних заходів. Ці заходи: строга заборона полювання на них, максимальне збереження середовища їх життя, створення заказників, заповідників та інших державних резерватів. Створення спеціальних розплідників, де вивчають їх біологію в умовах неволі або напівневолі без шкоди для їх здоров'я і з метою їх акліматизації і реакліматизації, розмноження для збільшення їх чисельності.

Зона повного спокою – частина території всередині заповідника, де заборонено всяке втручання людини у природні процеси, в тому числі і присутність людини.

Зона спокою – ділянка мисливських і рибальських угідь, зона зелених лісопарків і тому подібне, де встановлено певний режим господарської діяльності і рекреації.

Звичайно зони спокою виділяють у місцях масового розмноження диких тварин, птахів, риби. Часто тут охоронний режим підтримується з середини весни до середини літа.

У зонах спокою забороняється перебування сторонніх людей, свійських і сільськогосподарських тварин, будь-яка виробнича діяльність, що порушує спокій і життя диких тварин.

Інтразональність – розповсюдження явищ природи (ландшафтів, рослинності, ґрунтів) у вигляді закономірних краплень всередині однієї або декількох суміжних природних зон.

Ксерофіти (з грецьк. ксерос – сухий, фітон – рослина) – рослини посушливих місць. Пристосувались до життя в умовах тривалої або сезонної ґрунтової та атмосферної посухи. Мають спеціальні пристосування, що перешкоджають випаровуванню води й запобігають перегріванню рослин. Ростуть переважно в степах, напівпустелях і пустелях.

Ксерофіти поділяють на дві групи (типи): сукуленти і склерофіти.

Склерофітами є ковила, костриця борозниста, курай руський.

Сукуленти – молочай пустель, кактуси, молодило тощо.

Серед культурних рослин ксерофітів майже нема. Проте деякі посухостійкі культури (просо, суданка, сорго) мають риси ксерофільної будови.

Лісопарк – значна територія природного лісу, який звичайно знаходиться недалеко від великих населених пунктів або всередині їх, пристосований

(окультурений) до масового відпочинку, спорту, розваг і задоволення культурних і естетичних потреб людей.

Заходи по окультуренню лісопарків можуть обмежуватись проведенням доріжок, облаштуванням лавок для відпочинку або створенням спеціально продуманих комплексів архітектури малих форм у поєднанні зі спортивно-оздоровчими закладами і спорудами. У лісопарках здійснюються заходи по збагаченню флори і фауни.

На території лісопарків можуть бути водоймища.

Лісопарк значно поліпшує мікроклімат міст і захищає їх від впливу вітрів.

Міжнародна спілка охорони природи і природних ресурсів (МСОП) – міжурядова науково-консультативна організація, головна мета якої – сприяти збереженню природних багатств і їх раціональному використанню.

Міжнародна спілка охорони природи і природних ресурсів створена у 1948 році з ініціативи ЮНЕСКО. В організаційному відношенні МСОП є своєрідним об'єднанням країн, а також державних, суспільних і міжнародних організацій.

З ініціативи МСОП створена і постійно поновлюються Червона книга, Зелена книга.

Найважливіша задача МСОП – пропаганда природоохоронних знань, підготовка спеціалістів з охорони природи, формування екологічних поглядів і світогляду у підростаючого покоління.

До МСОП входить ряд комісій: економічна, з національних парків, з охорони ландшафтів; охорони рідкісних і зникаючих рослин і тварин; з освіти; з адміністративних питань і законодавства; з проблем політики у галузі оточуючого середовища.

МСОП видає щорічний бюлетень. Нині МСОП нараховує біля 550 членів; підтримують зв'язок із МСОП більш ніж 115 країн.

Пам'ятник природи – окремі незамінні природні об'єкти, що мають наукове, історичне і культурно-естетичне значення: геологічні об'єкти, дуже старі й оригінальні дерева, екзотичні групи рослин, незвичайні джерела, водоспади, гейзери, печери, палеонтологічні об'єкти тощо, а також природні тіла і явища, часто пов'язані з якимись історичними подіями й особами; виділяються як природні території, що особливо ретельно охороняються. Звичайно вони мають невеликі розміри.

У залежності від унікальності, наукової та естетичної цінності є пам'ятники природи ботанічні, геологічні, географічні, гідрологічні і т.д., що мають особливе наукове, еколого-культурно-просвітницьке, естетичне й історичне значення.

Тут заборонена будь-яка діяльність, що змінює природний стан, руйнує або пошкоджує елементи пам'ятника природи.

Парк пам'ятний – природно-історичний парк.

Проективне покриття – доля площі, що займається проекцією зелених частин рослин на поверхні землі.

Рекреаційна географія – галузь географії, що вивчає закономірності формування, функціонування і розповсюдження територіальних рекреаційних систем, які складаються з природних і культурних комплексів, інженерних споруд,

що використовуються для рекреації, а також рекреаційна географія займається дослідженням території рекреаційних систем, розробкою принципів організації рекреаційного природокористування.

Рекреаційна дигресія – зміни в природних комплексах, головним чином лісових біоценозів, під впливом їх інтенсивного використання для відпочинку населення.

Рекреаційна дигресія обумовлюється переважно ущільненням верхніх шарів ґрунту, порушенням мікоризи, вигоптуванням підросту і трав'яного покриву.

Рекреаційна ємність – здатність території, призначеної для відпочинку, забезпечувати певній кількості відпочиваючих психофізіологічний комфорт і можливість спортивно зміцнюючої діяльності без деградації природного середовища або антропокультурних комплексів (сільськогосподарських, історичних) і швидкого зношування спеціального обладнання.

Рекреаційна охорона ландшафтів – охорона ландшафтів від негативних наслідків різних форм рекреації для створення кращих умов їх розвитку.

Рекреаційна територія – територія, що використовується для оздоровлення людей, масового відпочинку, туризму, екскурсій.

У залежності від призначення виділяють дві групи рекреаційних територій: для короткочасної рекреації (лісопарки, зелені зони, приміські ліси, водні об'єкти та інше); для тривалої рекреації (приморські райони, лікувально-санаторні курорти і курортні райони, туристичні комплекси).

Рекреаційне навантаження – ступінь безпосереднього впливу людини на рослинний покрив.

Рекреаційне навантаження здійснюється у результаті масового відвідування населенням місць відпочинку і розвитку туризму. До основних рекреаційних впливів відносять вигоптування, ущільнення ґрунту і його забруднення, ламання дерев та інших рослин, віддалення фітомаси.

Рекреаційне навантаження виражається кількістю людей або людино-днів на одиницю площі або рекреаційного об'єкту за певний проміжок часу (звичайно день або рік).

Репрезентативність – представлення природних комплексів, які вивчаються, для характеристики більш або менш широких районів.

Рідкісні – це види, яким на сьогодні ще не загрожує зникнення, але зустрічаються вони в такій невеликій кількості або на таких обмежених територіях, що можуть зникнути за умов несприятливих змін середовища життя під впливом природних або антропогенних факторів.

Склерофіти (з грецьк. склер – твердий, фітон – рослина) – рослини, що мають жорстке листя, вкрите товстою кутикулою. У склерофітів дуже розвинені механічні тканини рослин. До склерофітів належать ковила, типчак, сосна, верес, яловець. Втрата понад 25% води не завдає цим рослинам шкоди.

Сукуленти (з лат. сукулентус – соковитий) – рослини з соковитим м'ясистим стеблом або листям, у паренхімі яких нагромаджується багато води. До сукулентів належать кактуси, опунції, амари лісові, лілійні. В Українському степу ростуть молодило, очитник (з родини товстолистяних).

У сукулентів дуже розвинута коренева система, що розміщена в поверхневому шарі ґрунту, проходить здебільшого закриті і їх мало. Добре розмножуються вегетативно.

Сукцесія – послідовна зміна одних угруповань (фітоценозів, зооценозів, біоценозів, біогеоценозів) іншими на певній ділянці земної поверхні в результаті природного розвитку або за умов його порушення.

Території, що особливо охороняються, – простір (територія, акваторія), який відзначається і виділяється цінністю об'єктів, що знаходяться на ньому, та явищ природного й антропологічного характеру (екосистем, гейзерів, пам'ятників садово-паркового мистецтва, інженерних споруд).

Така територія звичайно знаходиться не тільки під охороною закону, але й під спостереженням спеціальних служб (єгерів, лісничих, наглядачів та ін.).

Тукулани – піщані "пустелі" на вічній мерзлоті, іноді з сосняками.

Урочище – одна з нижчих таксономічних географічних одиниць районування або складова частина ландшафту.

Ценоз (фітоценоз, зооценоз) – сукупність рослин або тварин, які пов'язані умовами ланцюгів харчування і взаємовідносинами в межах більш або менш однорідних факторів середовища.

Чарани – центральнокотуський ландшафт рівнин зі степами, солонцями, березовими колками.

Фація – частина урочища, одна з найбільш дрібних таксономічних одиниць районування.

Феноритміка – процес зміни основного стану рослини (строки початку і кінця вегетації, спокою).

ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури) – міжнародна організація, яка є спеціальною установою ООН. Її мета – сприяти миру і безпеці розвитку співробітництва країн у галузі науки, освіти і культури для заохочення всезагального дотримання справедливості, правопорядку, прав людини й основних свобод, що передбачені статуттом ООН для всіх народів світу незалежно від раси, статі, мови і релігії.

Одним з найважливіших напрямків роботи ЮНЕСКО є охорона оточуючого середовища і пам'ятників культури, співробітництво у вирішенні глобальних наукових проблем у галузі океанографії, геології, гідрології тощо.

ЮНЕСКО розробила і реалізує відому у світі наукову програму "ЛЮДИНА І БІОСФЕРА", у виконанні якої беруть участь понад 100 країн.